

E
D
I
T
O
R

P
E
T
E
R

S
A
L
N
E
R

TAŽ KÉC AŠY

DANIEL
LUTHER

SOŇA G.
LUTHEROVÁ

ZUZANA
PANCZOVÁ

Roky 1938-1945
v aktuálnom spoločenskom diskurze

Ťažké časy

Editor Peter Salner

ŤAŽKÉ ČASY

(Roky 1938 – 1945 v aktuálnom spoločenskom diskurze)

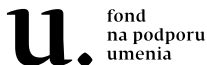
Daniel Luther
Soňa G. Lutherová
Zuzana Panczová

Ústav etnológie
a sociálnej antropológie
Slovenskej akadémie vied

MARENČIN PT

Z verejných zdrojov podporil Fond na podporu umenia

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 48

Publikácia vznikla v rámci v projekte grant VEGA 2/0022/17 Vojnový slovenský štát a holokaust v aktuálnom spoločenskom diskurze (Etnologický pohľad).

Vedeckí recenzenti:

Doc. PhDr. Jolana Darulová, CSc, Filozofická fakulta,
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Hana Kubátová, M.A., Ph.D., Institut politologických štúdií,
Katedra politologie, Fakulta sociálnych vied, Karlova Univerzita Praha, ČR
Mgr. Ivica Štelmachovič Bumová, PhD., Katedra porovnávacej religionistiky
Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

Autori:

© Daniel Luther, CSc., Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV,
Bratislava, 2020
© Mgr. Soňa G. Lutherová, PhD., Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV,
Bratislava, 2020
© Mgr. Zuzana Panczová, PhD., Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV,
Bratislava, 2020

Editor: PhDr. Peter Salner, DrSc., Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV,
Bratislava, 2020

© Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, Klemensova 19, Bratislava, 2020

© Marenčin PT, spol. s r. o., Bratislava, 2020

Jelenia 6, 811 05 Bratislava

marencin@marenčin.sk www.marenčin.sk

Translation © Jakub Tlodka

Photo © Denisa Buranová, Soňa G. Lutherová,

Slovenský národný archív – fotoarchív STK, archív Petra Salnera

Cover photo © Peter Salner a Slovenský národný archív – fotoarchív STK

Cover © Marenčin Media, 2020

Design and layout © Marta Blehová, 2020

879. publikácia

1. vydanie

ISBN 978-80-569-0673-6 (viaz.)

ISBN 978-80-569-0674-3 (ePDF)

ISBN 978-80-569-0675-0 (ePub)

DOI: <https://doi.org/10.31577/2020.9788056906736>

OBSAH

ÚVOD.....	9
<i>Peter Salner</i>	
PROTOKOLY SIONSKÝCH MUDRCOV A HOLOKAUST	13
<i>Zuzana Panczová</i>	
„NELZE VYHOVĚTI.“	45
Spoločenské dianie v rokoch 1938 – 1945 očami bratislavských Čechov	
<i>Daniel Luther</i>	
„SPRAVIŤ HRUBÚ ČIARU“	75
Etnografický film ako antropologický nástroj skúmania životných príbehov a traumy	
<i>Soňa G. Lutherová</i>	
SPRAVIŤ HRUBÚ ČIARU?.....	97
<i>Peter Salner</i>	
Poznámky.....	100
Literatúra a pramene.....	108
Résumé	117

Vysoká ulica v nových časoch. Slovenský národný archív – fotoarchív STK

Úvod

Kniha Ťažké časy (Roky 1938 – 1945 v aktuálnom spoločenskom diskurze) predstavuje spolu s monografiou Holokaust okolo nás jeden z dvoch záverečných výstupov projektu VEGA 2/0022/17 Vojnový slovenský štát a holokaust v aktuálnom spoločenskom diskurze (Etnologický pohľad). V súlade so zadaním projektu sa autorský trojlístok venuje rôznym aspektom súčasného vnímania skúmaného obdobia v aktuálnom spoločenskom diskurze. Nie je to jednoduchá úloha, pretože vo vzťahu k tomuto zložitému obdobiu nedávnej minulosti Slovenska sa prejavuje široké spektrum názorových prístupov, ktoré ešte dnes, tri štvrté storočia po (oficiálnom) zániku vojnového štátu, naďalej rozdeľujú a traumatizujú spoločnosť.

Zložitú realitu a šírku aktuálneho diskurzu odrážajú aj jednotlivé kapitoly monografie, ktorú držíte v rukách. Ich autori si všimajú témy, ktorých zoradenie ponúka rôzne alternatívy, napokon sme však uprednostnili časový aspekt. Z tohto hľadiska najstarší, a teda prvý je falzifikát Protokoly sionských mudrcov, ktorým sa zaoberá Zuzana Panczová. Vznikol v cárskom Rusku na začiatku 20. storočia a postupne prenikol do rôznych európskych štátov. Autorka osobitnú pozornosť venuje jeho šíreniu v slovenskom prostredí, kde

najmä v tridsiatych rokoch 20. storočia prispel k formovaniu antisemitskej propagandy a protižidovského zákonodarstva vojnového slovenského štátu a podieľal sa tak na tragických osudoch desaťtisícov jeho židovských obyvateľov. Ako autorka na základe svojich výskumov konštatuje, napriek opakovanému zisteniu, že ide o vedomý podvod, Protokoly sionských mudrcov ani po desaťročiach „nezapadli prachom“. Nadalej im patrí významné miesto v spektre konšpiračných teórií, ktoré aj v súčasnosti oslovujú nemalú časť obyvateľov Slovenska. Slovenčina umožňuje použiť formu žid aj Žid. Stretávame sa s týmto pojmom práve v kapitole o protokoloch. Autorka ho chápe v etnickom kontexte, preto s výnimkou prípadných citácií v monografii uprednostňujeme veľké začiatkové písmeno (Žid).

Daniel Luther sa zaoberá súčasnými reflexiami vyhnanja príslušníkov českej menšiny. Došlo k nemu na prelome rokov 1938 – 1939, teda už v prvých mesiacoch existencie vojnového štátu. Na základe vlastných dlhodobých výskumov sa zameril na situáciu v prostredí Bratislavy, kde žila početná a aktívna česká menšina. Pre pochopenie zvolenej problematiky je nevyhnutná sonda do pôsobenia tejto (vtedy štáttotvornej) minority v medzivojnovom období, autor si však všíma tiež, ako tieto udalosti s odstupom času vnímajú ľudia, ktorí ich zažili na vlastnej koži, ale aj generácie ich potomkov a českých prisťahovalcov z povojnového obdobia.

Soňa Gyárfáš Lutherová reflektovala dôsledky arizačných zákonov, ktoré vstúpili do platnosti v roku 1940 a viedli k úplnému ožobráčeniu príslušníkov židovskej komunity. Pri prezentovaní týchto procesov sa opierala o poznatky, získané v priebehu režirovania antropologického dokumen-

tárneho filmu *Zatopené*, ktorého vznik sama iniciovala. S využitím metódy autoetnografie približuje osudy posledných vlastníkov kaštieľa v Parížovciach, ktorý dnes tvorí súčasť Múzea liptovskej dediny v Pribyline. Výhodiskom veľmi zaujímavej a citlivo sformulovanej analýzy sú názory a pocity členov rodiny, ktorí majú k tomuto objektu osobný vzťah. Protagonistami filmu (a následne aj kapitoly) sú dcéry, vnuk a pravnuk posledných majiteľov kaštieľa. Film *Zatopené* im ponúkol priestor pre oživenie spomienok príslušníčok generácie pamäti, ale aj pre pocity a emócie ich potomkov. Z ich výpovedí je zrejmé, že strata majetku znamenala pre poškodených a ich rodiny nielen ekonomický a existenčný problém, ale negatívne zasiahla aj ich psychiku. Autorka takto názorne ilustrovala, že holokaust a jeho neskoršie dôsledky sa prejavujú aj v súčasnosti.

Tri rôzne pohľady na historické korene a súčasné reflexie vojnového slovenského štátu a holokaustu predstavujú dôležitý príspevok k hlbšiemu poznaniu nedávnej minulosti Slovenska a jej presahov do súčasnosti. Získané poznatky zároveň potvrdzujú, že napriek časovému odstupu, blížiacemu sa odchodu posledných svedkov doby a dostupným historickým faktom, sa aj dnes, tri štvrté storočia po zániku tohto režimu, hlási k jeho odkazu a ideológii nemalá časť občanov Slovenska. Z tohto dôvodu je potrebné, aby rôzne spoločenskovedné disciplíny (každá zo svojho hľadiska a s použitím vlastných metód vedeckého bádania) venovali rokom 1938 – 1945 a súčasným reflexiám tohto obdobia, naďalej zvýšenú pozornosť.

Peter Salner

Ilustrácia v knihe Sergeja Nilusa *Velikoje v malom i Antichrist* (vydanie z roku 1911), ktorá obsahovala text Protokolov sionských mudrcov.
 Wikimedia Commons

PROTOKOLY SIONSÝÝÝÝÝ MUDRCOV A HOLOKAUST

Zuzana Panczová

Azda ťiaden text natoľko neovplyvnil antisemitský sprisahanecký diskurz ako *Protokoly sionskýých mudrcov*. Uť krátko po ich zverejnení boli prijaté rôznymi ideologickými systémami, prostredníctvom ktorých prenikli do povedomia širokých vrstiev obyvateľstva. Napriek dôkazom o ich neautenticosti (čomu sa budem venovať neskôr v ďalšom texte), napriek historickej skúsenosti s tragickými následkami ich zneuťivania pri legitimizovaní holokaustu v období druhej svetovej vojny, ostávajú dodnes populárnym nástrojom ťivenia protiťidovských nálad a platným argumentom v prospech predstáv o globálnom ťidovskom sprisahaní. Na ideologickej báze prepájajú svet konca 19. storočia so súčasnosťou, stále sú schopné získavať skalných stúpcov alebo zapálených odporcov, a postupom času sa stali súčasťou antisemitských a aj ťirších antisystémových argumentačných kliše. V tomto príspevku sa chcem zamerať na otázky, ako boli a sú prijímané *Protokoly sionskýých mudrcov* v slovenskom (prípadne aj v spoločnom česko-slovenskom) jazykovom priestore, a to

predovšetkým v súvislosti so stratégiami ich legitimizácie (ospravedlnenia alebo zdôvodnenia) vo verejných debatách.

Protokoly predstavujú jedno z klasických vyústení konšpiračného teoretizovania. Napĺňa túžby súčasných dedičov protižidovskej nenávisťnej tradície, ktorí mu na oplátku prejavujú lojalitu tým, že sú ľahostajní voči dôkazom o ich falošnom pôvode. Zoči-voči tragédiám, o ktoré sa *Protokoly* pričínili, je preto zaujímavou otázkou, aký typ argumentácie v prospech ich pravdivosti si ich stúpenci osvojujú. V nasledujúcej kapitole sa ponoríme do tieňov minulosti, v ktorých zároveň môžeme jasne rozoznávať kontúry mnohých dnešných floskúl, postojov a argumentačných línií, šíriacich sa spleťtými zákutiami internetu. Tieto opäť pritakávajú túžbe nájsť svojho osvedčeného obetného baránka, na ktorého sa dá previesť zodpovednosť za reálne či iluzórne nedostatky, hriechy a zlyhania.

Proces legitimizácie určitých postojov a názorov sa odohráva v príslušnom diskurzívnom systéme vzťahujúcom sa na jestvujúce inštitucionálne tradície.¹ V prípade legitimizácie presvedčení, ktoré stoja v rozpore so zákonmi, s morálnymi hodnotami alebo s oficiálnymi stanoviskami rešpektovaných spoločenských inštitúcií, je východiskom spochybnenie, resp. delegitimizácia týchto inštitúcií a praktík, čoho nástrojom môžu byť práve naratívy opierajúce sa o konšpiračné teórie. V súvislosti s *Protokolmi* sa centrálnou stratégiou pri ich propagácii stáva delegitimizácia oficiálnych historických vedeckých tvrdení, že ide o podvrh, ktorý bol zneužitý pri propagácii antisemitizmu a pri ospravedlnení holokaustu.

História propagandistického využívania *Protokolov* je výrečným príkladom tragického vyústenia konšpiračného